

SL. 1. AUGUST KIRSTEIN, PERSPEKTIVNI POGLED NA OSJECKU ŽUPNU CRKVU, 1892.-1893.

FIG. 1 AUGUST KIRSTEIN, PERSPECTIVE VIEW OF OSIJEK CHURCH, 1892-1893

DRAGAN DAMJANOVIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
HR – 10000 ZAGREB, IVANA LUČICA 3

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 72.092:726.01 (OSIJEK) KIRSTEIN, AUGUST "1892/1893"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE

I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEDA

HUMANISTIČKE ZNANOSTI / ZNANOST O UMJETNOSTI

6.05.01 – POVIJEST UMJETNOSTI

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 10. 9. 2007. / 26. 11. 2007.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY
HR – 10000 ZAGREB, IVANA LUČICA 3

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 72.092:726.01 (OSIJEK) KIRSTEIN, AUGUST "1892/1893"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE

AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

HUMANITIES / SCIENCE OF ART

6.05.01 – ART HISTORY

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 10. 9. 2007. / 26. 11. 2007.

NATJEČAJNI PROJEKT BEČKOG ARHITEKTA AUGUSTA KIRSTEINA ZA ŽUPNU CRKVU SVETIH PETRA I PAVLA U OSIJEKU

COMPETITION ENTRY BY VIENNA-BASED ARCHITECT AUGUST KIRSTEIN FOR ST PETER AND PAUL CHURCH IN OSIJEK

HISTORICIZAM
KIRSTEIN, AUGUST
NEORENESANSA
OSIJEK
SAKRALNA ARHITEKTURA

HISTORICISM
KIRSTEIN, AUGUST
NEO-RENAISSANCE
OSIJEK
RELIGIOUS ARCHITECTURE

Bečki arhitekt August Kirstein sudjelovao je 1892.-1893. godine na natjecaju za projekte župne crkve svetih Petra i Pavla u Osijeku. Njegov projekt u renesansno-baroknom stilu osvojio je drugu nagradu iako glavni inicijator gradnje, biskup Josip Juraj Strossmayer, nije bio sklon da se nova crkva podigne u ovom stilu. Svoj uspjeh na natjecaju Kirstein nesumnjivo duguje jednom od članova žirija – Viktoru Luntzu, svome dugogodišnjem suradniku u birou njihova profesora Friedricha Schmidta.

The Vienna-based architect August Kirstein participated in the 1892/93 competition for the design of St Peter and Paul Church in Osijek. His Renaissance-Baroque project won the second prize although the main initiator of the construction project, bishop Josip Juraj Strossmayer showed considerable reluctance to the idea of building the church in that particular style. Kirstein undoubtedly owed his success to Viktor Luntz – one of the jury members and his fellow worker in the architectural practice run by Friedrich Schmidt.

UVOD

INTRODUCTION

Izgradnja i opremanje osječke župne crkve svetih Petra i Pavla među najznačajnijim je i najzanimljivijim epizodama povijesti hrvatske arhitekture historicizma. Usprkos tomu, o njoj se još uvijek ne zna dovoljno. Natječaj raspisan 1892. godine za projekte ove građevine jedan je od posljednjih sličnih velikih natječaja u kasnom historicizmu Austro-Ugarske Monarhije pa je stoga izuzetno zanimljiv i u širim (srednjo)europskim razmjerima jer pokazuje sve glavne stilske tendencije toga razdoblja. Projekt koji je na ovome natječaju dobio drugu nagradu, bečkog arhitekta Augusta Kirsteina, o kojem govori ovaj tekst, bio je dosad posve nepoznat u hrvatskoj povijesti umjetnosti.

NATJEČAJ ZA PROJEKTE OSJEČKE ŽUPNE CRKVE

COMPETITION FOR DESIGNING THE PARISH CHURCH IN OSIJEK

Natječaj za projekte osječke župne crkve bio je uopće najveći sličan natječaj u historicizmu tadašnje Hrvatske. Sveukupno 31 natječajni projekt pristigao je do postavljenog roka na prosudbu žiriju, a sudci po šiframa koje su sudionici natječaja koristili, projekti su poslani iz svih područja srednje Europe (iz Njemačke, Austrije, Češke, Mađarske), što ne treba posebno čuditi, budući da je natječaj bio objavljen u glavnim arhitektonskim glasilima toga dijela kontinenta.¹ Vjerojatno je upravo iz nekoga od bečkih arhitektonskih časopisa²

August Kirstein i doznao za objavu natječaja za projekte osječke župne crkve, mada se ne može isključiti ni mogućnost da je za zbivanja u Osijeku čuo radeći početkom devedesetih godina 19. st. na dovršavanju Schmidtovih projekata i izvedbi restauracije romaničke katedrale u obližnjem Pečuhu.³ Restauracija ove građevine jedan je od najvećih pothvata koje je Schmidt uopće izvodio u posljednjoj fazi svoga stvaralaštva, 80-ih godina 19. stoljeća. Obnovljena građevina posvećena je 1891. godine, samo godinu dana nakon smrti velikog arhitekta, u doba kada su se pripreme za gradnju nove osječke župne crkve već prilično zahuktale.

Od pitanja kako je Kirstein doznao za osječki natječaj daleko je ipak zanimljivije pitanje kako je dobio drugu nagradu za svoj projekt. Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, mora se najprije kratko obratiti pozornost na sastav žirija sazvanog za prosudbu pristiglih projekata. Građevni odbor sastavljen od osječkih građana, koji je vodio brigu o izgradnji crkve, imenovao je u žiri dijelom stručnjake iz Hrvatske: Isidora Kršnjavog, tadašnjeg predstojnika Odjela za bogostovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade, te Josefa A. Knoblocha, civilnog inženjera iz Osijeka, a dijelom ugledne arhitekta iz Beča: Ludwiga Wächtlera, građevnog službenika; Juliusa Hermanna, tadašnjeg voditelja restauracije katedrale svetog Stjepana, te Victora Luntza, voditelja specijalne arhitektonske škole na bečkoj Akademiji.⁴ Sva su trojica bečkih članova žirija učenici Friedricha Schmidta i ključni ljudi njegova udruženja arhitekata Wiener Bauhütte,⁵ kojemu je pripadao i obavljao u njemu neke od čelnih funkcija – August Kirstein. Nadalje, Luntz i Kirstein zajednički su već nekoliko desetljeća radili u Schmidtovu atelijeru na izradi detaljnih planova velikog broja građevina koje je ovaj arhitekt u to doba gradio ili restaurirao. Pripadali su njegovim najvjernijim suradnicima. Suradnju će nastaviti i nakon Schmidtove smrti u nekoj vrsti zajedničkog atelijera.

Stoga i ne treba čuditi što je drugu nagradu na osječkom natječaju dobio upravo Kirstein s projektom koji je predvidio podizanje rene-

¹ Cepelić navodi da je natječaj objavljen u Beču, Berlinu, Budimpešti i Zagrebu; CEPELIĆ-PAVIĆ, 1900-1904: 394

² Kao na primjer u bečkom *Der Bautechnikeru*, u kojem je objava natječaja izlazila nekoliko mjeseci. Prvi je put objavljen krajem prosinca 1892. (***) 1892.a: 986), a potom u cijelom nizu brojeva ovoga lista (br. 53, str. 1003, u 1892. te u 1893. u brojevima: 1, str. 6; 2, str. 23; 3, str. 39; 4, str. 55; 6, str. 89; 7, str. 105; 8, str. 126; 9, str. 141; 10, str. 160).

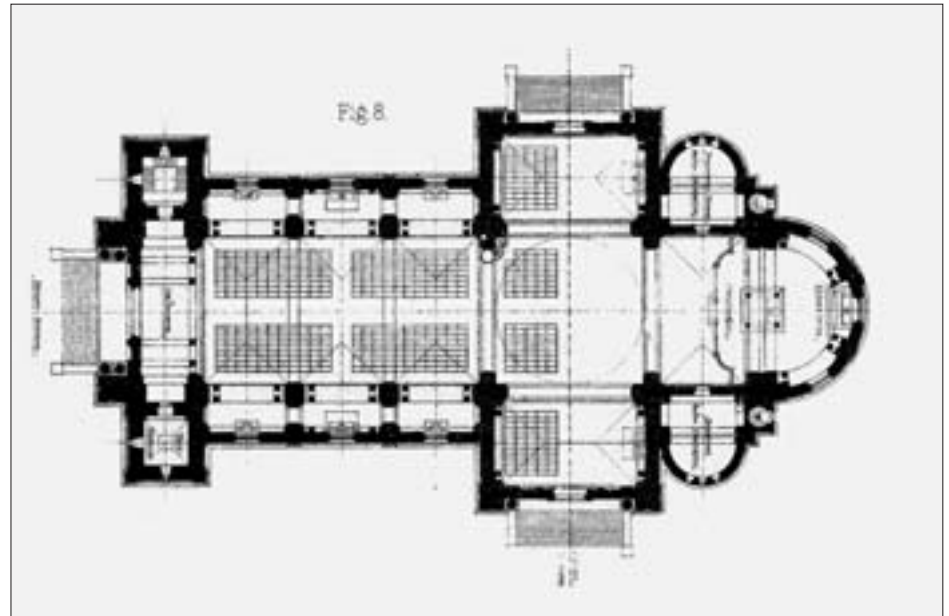
³ O radu Schmidta i Kirsteina u Pečuhu izjavljavale su i osječke novine: *** 1891: 1-2.

⁴ *** 1893.a: 11; *** 1893.c: 2-3; Victor Luntz je na spomenutom mjestu na Akademiji naslijedio Friedricha Schmidta.

⁵ O spomenutom udruženju u članku: DAMJANOVIĆ, 2006: 229-240

sansne crkve, mada je jasna želja biskupa Strossmayera bila da se ova građevina treba sagraditi u gotičkom stilu, eventualno romaničkom, a nikako renesansnom.⁶ Iako se stil crkve po Kirsteinovu projektu kosio sa Strossmayerovim željama, on je ipak bio posve u skladu s propozicijama natječaja koji je dopuštao kao jednu od mogućnosti da se crkva podigne i u renesansnom stilu.⁷ Valja pretpostaviti da su spomenuti arhitekti, bečki članovi žirija, bili otprilike upoznati s Kirsteinovim natječajnim projektom. Vjerojatno su im, međutim, hrvatski članovi žirija, Knobloch i Kršnjavi, nakon što su stigli u Beč, gdje je žiri obavljao prosudbu projekata, objasnili „detaljnije” uvjete natječaja, odnosno kako Strossmayer ne želi renesansnu građevinu. Budući da je Kirstein, poveden zbivanjima u tadašnjoj bečkoj arhitekturi, izradio projekt upravo u tome stilu jer su to, kako je već spomenuto, odredbe natječaja dopuštale, bečki članovi žirija nisu mogli dodijeliti prvu nagradu svome prijatelju, ali su mu stoga osigurali drugo mjesto kojim je dobivao i vrlo dobru novčanu nagradu od 1000 forinta.

U doba kada Kirstein sudjeluje na natječaju za osječku župnu crkvu, on je tek počeo djelovati kao potpuno samostalan arhitekt. Rođen 1856. godine u Koselu u Gornjoj Šleskoj, završio je studij na bečkoj državnoj Školi za građevinski obrt (*Staatsbaugewerbeschule*), i na Akademiji likovnih umjetnosti u klasi Friedricha von Schmidta,⁸ koji ga 1881. godine zapošljava na restauraciji katedrale u Pecuahu. U tome gradu Kirstein paralelno podiže po vlastitim projektima tri crkve, dvije škole i dva kasina. Nakon završetka pečuske katedrale vraća se u Beč, gdje nastavlja svoju vrlo plodnu karijeru. Nakon 1902. restaurira katedralu u Brnu,⁹ a s Viktorom Luntzom projektira novogradnju velike neoromaničke crkve svetoga Franje Asiškog u Beču. Koliki je ugled imao

SL. 2. AUGUST KIRSTEIN, TLOCRT OSJECKE ŽUPNE CRKVE PREMA NATJEČAJNOM PROJEKTU IZ 1892.-1893.

FIG. 2 AUGUST KIRSTEIN, PLAN OF OSIEK CHURCH ACCORDING TO THE COMPETITION ENTRY FROM 1892-1893

u prijestolnici Monarhije, jasno svjedoci činjenica da mu je 1915. povjerena nadogradnja bečke Gradske vijećnice.¹⁰ Posljednje je razdoblje svojega djelovanja, od 1921. do 1937., proveo kao katedralni graditelj na Svetom Stjepanu, nastavivši time tradiciju svoga učitelja Schmidta i drugih prijatelja iz Schmidtova atelijera.¹¹

KIRSTEINOV PROJEKT U KONTEKSTU SREDNJOEUROPSKE ARHITEKTURE KASNOGA HISTORICIZMA

COMPETITION ENTRY IN THE CONTEXT OF CENTRAL EUROPEAN LATE HISTORICIST ARCHITECTURE

SL. 3. AUGUST KIRSTEIN
FIG. 3 AUGUST KIRSTEIN

6 ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, JARM, 1995: 16; DAMJANOVIĆ, 2004: 299; DAMJANOVIĆ, 2005: 19

7 „Es wird einerseits gewünscht, dass die Kirche nur einschiffig oder mit wesentlich dominierendem Hauptschiff gestaltet werde; andererseits wird ausdrücklich hervorgehoben, dass 'auch Anwendung von guten Renaissance-Formen und eventuell Kuppelbau' zulässig sind“ („S jedne se strane želi da crkva bude samo jednobrodna ili s izrazito dominantnim glavnim brodom; s druge strane izričito je naglašeno da je dopuštena također primjena dobrih renesansnih formi te eventualno kupolne gradnje“.)
*** 1892.b: 641-642

8 Upisan je u Schmidtovu klasu na bečkoj Akademiji 1876. *** 1991: 233

9 SISA, 2002: 183

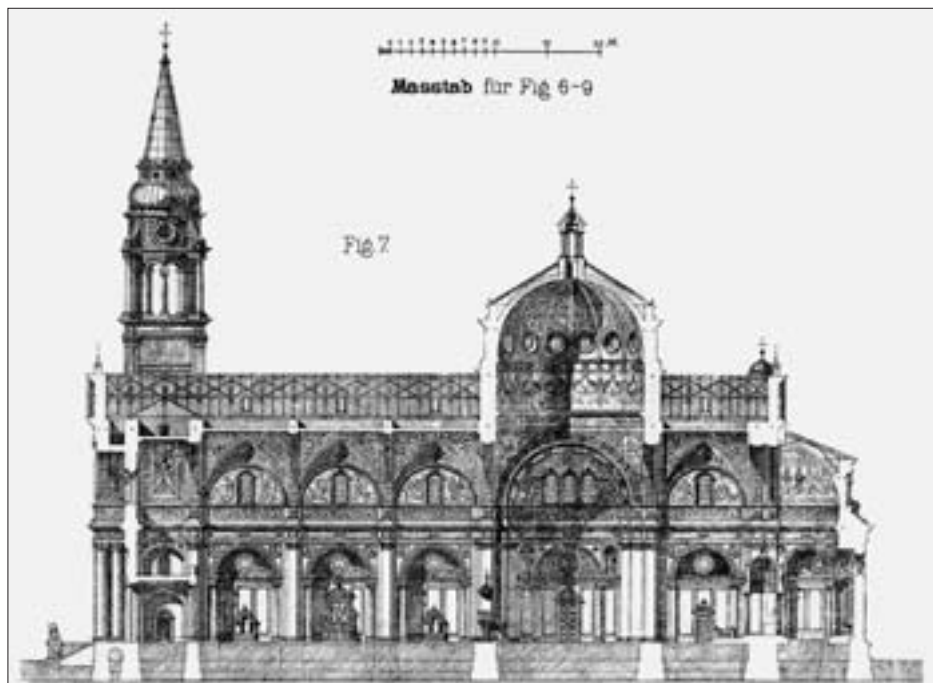
10 M. Z., 1915: 86-87. Nepoznato je da li je realizirana ova nadogradnja Vijećnice.

11 Ukoliko nije drukčije navedeno, podatci o Kirsteinovoj biografiji preuzeti su iz: *** 1965: 346-347.

12 Luntz navodi naziv šifre *Zeichen Christi in Kreis* (LUNTZ, 1893: 489-490), dok u *Die Drau* stoji *Griechisches Zeichen Christi im Kreis* (***) 1893.c: 2-3); o rezultatima natječaja i u: *** 1893.b: 3.

Pobjedu na natječaju za projekte osječke župne crkve odnio je arhitekt Franz Langenberg iz Bonna sa svojim neogotičkim projektom, dok je August Kirstein osvojio drugu nagradu s radom pod šifrom (*Griechisches Zeichen Christi in Kreis* (Grčki Kristov simbol u krizu)).¹² Oblikovnim karakteristikama njegov je projekt tipičan primjer kasnohistoricističke neorenesansne sakralne građevine Beča, pa i širega područja srednje Europe.

Neorenesansa je u sakralnoj arhitekturi visokoga historicizma relativno rijetka pojava. Nakon što se javlja u romantizmu kao jedna od važnijih komponenata *Rundbogenstila* – katkad u stilski čistim oblicima, katkad u kombinaciji s neoromaničkim i neobizantskim elementima – u visokom historicizmu šezdesetih i sedamdesetih godina gotovo da je ne susrećemo jer sakralnom arhitekturom počinje potpuno dominirati neogotika u svim dijelovima srednje Europe pod njemačkim

SL. 4. AUGUST KIRSTEIN, PRESJEK OSJEČKE ŽUPNE CRKVE PREMA NATJEČAJNOM PROJEKTU IZ 1892.-1893.

FIG. 4 AUGUST KIRSTEIN, CROSS-SECTION OF OSIJEK CHURCH ACCORDING TO THE COMPETITION ENTRY FROM 1892-1893

kulturnim utjecajem, a osobito u Beču, ponajprije zbog utjecaja Friedricha Schmidta. U tom je razdoblju, u doba dok se prvi znaci neogotike tek pojavljuju u Hrvatskoj, podignuto u Beču nekoliko desetaka – što većih, što manjih – neogotičkih crkava, kapela, poklonaca i stupova. Sam Schmidt sagradio ih je šest, a o njegovim učenicima i ostalim arhitektima u prijestolnici Monarhije, pa i cijeloj državi, da i ne govorimo. Iako se najviše koristila u gradnji katoličkih i evangeličkih sakralnih građevina, neogotika se do te mjere udomaćila da su i sinagoge podizali u tome stilu. Iznimke od toga pravila vrlo su rijetke sve do kraja sedamdesetih, kada se zbog zasićenosti neogotikom javljaju prve naznake ponovnog okretanja renesansi, koja će u kasnom bečkom historicizmu u sakralnoj arhitekturi imati gotovo jednaku ulogu kao i dalje vrlo prisutna gotika. Najznačajniji je pobornik okretanja od gotike prema renesansi bio arhitekt i glasoviti teoretičar urbanizma Camillo Sitte. Sitte će svoja stajališta krajem osamdesetih godina i teoretski potkrijepiti. Pisuci o novijoj povijesti sakralne arhitekture Monarhije, istaknuo je kako se renesansni stil počeo primjenjivati u sve većoj mjeri za crkve ponajprije stoga što je, za razliku od gotike, omogućavao podizanje širokih otvorenih prostora s više svjetla i snažnijim općim dojmom. U takvim je crkvama bio omogućen bolji pogled prema oltaru i propovjedaonici, te bolja akustika.¹³ Neogotičke crkve, podijeljene stupovima na više brodova i s vitrajima na prozoru, iako koloristički bogate i tople, sve su više izlazile iz mode. Po-

čeli su ih smatrati previše zamračenima, a vrlo često i preskupima.

Sukladno svojim nazorima, Sitte je već vrlo rano, 1871.-1873. godine, projektirao prvu crkvu u neorenesansnom stilu u Beču u doba zreloga historicizma – crkvu Mechitarista u Neustiftgasse.¹⁴ Riječ je o vrlo malenoj građevini koja je ostala stilski prilično usamljena pojava u glavnome gradu Monarhije više od desetljeća.¹⁵ Iako se radilo o trobrodnoj građevini s dvoranjnskom fasadom raščlanjenom rustikom, svojom veličinom i položajem u urbanoj strukturi crkva nije ostavljala osobito monumentalan dojam, tako da nije naišla na velik odjek u onodobnoj arhitekturi.

Kako se kreće prema kraju stoljeća, renesansa se sve više i više probija u sakralnu arhitekturu Beča. Osamdesetih godina arhitekt Bergmann u X. četvrti počinje podizati jednu neorenesansnu crkvu,¹⁶ gotovo u isto vrijeme (1882.-1883.) Heinrich Ferstel pregrađuje unutrašnjost *Schottenkirche* na Freyungu, potom modificira i pročelja ove građevine u vlastitoj interpretaciji renesanse, a krajem ovoga desetljeća, 1889. godine, započinje podizanje Kalasantinerkirche Hl. Maria u Ulici Patera Schwarza.¹⁷ Kulminaciju procesa podiranja renesanse u sakralnu arhitekturu predstavlja, međutim, podizanje crkve svetoga Franje Seraphicusu u četvrti Breitenfeld, najveće i najznačajnije neorenesansne crkve Beča, podignute 1893.-1898. godine po projektu Alexandra von Wielemansa, još jednoga od brojnih Schmidtovih učenika.¹⁸ Iako se počela graditi nakon završetka natječaja za osječku župnu crkvu, ova je građevina, prema projektu izrađenom još 1886.,¹⁹ poslužila kao najznačajniji Kirsteinov predložak za Osijek. Ovaj je projekt, naime, bio odobren od cara, tako da je, iako se dugo nije moglo započeti s njegovom realizacijom, morao biti dobro poznat Kirsteinu, to prije što je Wielemans pripadao istome krugu ljudi oko već spomenutog udruženja Wiener Bauhütte, a osim toga bio je surjak najznačajnijem Kirsteinovu suradniku, Viktoru Luntzu.²⁰

Kirsteinov projekt za osječku župnu crkvu svojim oblikovnim karakteristikama odražava tipičan pristup renesansi u kasnom historicizmu. Kao i cijeli kasni historicizam, teži za slinkovitošću, izrazitom dekorativnošću i ne brine se u tolikoj mjeri kao visoki historicizam o čistoci stila, pa stoga i ne treba čuditi da ba-

¹³ SITTE, 1883: 86

¹⁴ SITTE, 1883: 82; WAGNER-RIEGER, 1970: 161

¹⁵ SITTE, 1883: 82

¹⁶ SITTE, 1883: 82

¹⁷ WAGNER-RIEGER, 1970: 161

¹⁸ WAGNER-RIEGER, 1970: 240

¹⁹ VOGLHUBER, 2005: 7

²⁰ VOGLHUBER, 2005: 7

rokne kape zvonika nalazimo na renesansnom tijelu ostatka građevine. Upravo zahvaljujući potrazi za dekorativnošću, Kirstein ne bira za predložak visokorenesansne crkve kraja 15. i početka 16. stoljeća, već ranorenesansnu arhitekturu 15. stoljeća. Kombinira pritom elemente raznih talijanskih regija, brojnih crkava i autora. Kupola s niskim tamburom, otvorenim okulusima i stožastim krovom s visokom lanternom gotovo je u cijelosti kopirana s Brunelleschijeve kapele Pazzi, dograđene 1429. uz crkvu Santa Croce u Firenci.²¹ Motiv glavnoga pročelja s monumentalnim trijumfalnim lukom preuzima s Albertijeve crkve S. Andrea u Mantovi. Radi se inače o motivu koji je bio vrlo čest u neorenesansi kasnoga historicizma, kako se jasno može vidjeti na primjeru pročelja breitenfeldske crkve u Becu.

Bočna pročelja rješava ponajprije po uzoru na renesansne uzore iz Pavije, te općenito Lombardije. Riječ je o bečkoj tradiciji živjoj još od sredine 19. stoljeća, kako pokazuje slučaj altlerchenfeldske crkve. Vezano za spomenutu tradiciju, sudeci po nacrtima, osječka je crkva trebala biti izvedena *Rohbau*, u fasadnoj opeci,²² a može se pretpostaviti da su arhitektonska dekoracija, i reljefi na glavnom brodu bočne fasade trebali biti ili od majolike ili od raznobojnoga kamena. Tu se ponovno može prepoznati snažan utjecaj spomenutih bečkih crkava – breitenfeldske i njezina glavnog uzora, altlerchenfeldske crkve.

U rješenjima tornjeva Kirstein poseže za svakako najbizarnijim rješenjima. Svaki je kat stilski svijet za sebe. Prizemlje tornjeva, otvoreno malim prozorima, posve je minimalistički riješeno, plitkim ugaonim pilastrima. Prvi se kat otvara sa znatno većim lučnim prozorima u rješenju vrlo sličnom Wilemansovima na breitenfeldskoj crkvi. Drugi se kat otvara u još većoj mjeri – visokom serlijanom. Iznad ovoga kata toranj postaje kružan, a prijelaz s kvadratne podloge na kružni gornji dio riješen je postavljanjem borominijevskih stupova isturenim na uglovima i spojenih s kupolom zvonika volutama.²³ Jezgra ovoga kata

21 Usput, fotografija u: HEYDENREICH, 1996: 20

22 Gradnja u fasadnoj opeci dominirala je bečkom sakralnom arhitekturom bez obzira na to da li se radilo o neogotičkim, neoromaničkim, neorenesansnim ili neobizantskim crkvama.

23 Zanimljivo je istaknuti kako slične, borominijevski postavljene ugaone stupove u Osijeku ima donjogradska župna crkva Uznesenja Marijina. Riječ je o baroknoj crkvi, obnavljanoj krajem 19. stoljeća i dosad gotovo potpuno neistraženoj. Moguće je da je Kirstein obnavljao crkvu (ili neki drugi arhitekt upoznat s Kirsteinovim projektom) i dodao joj ove stupove, a ukoliko je ovakvo arhitektonsko rješenje ipak nastalo u 18. stoljeću, moguće je da se Kirstein (koji je Osijek mogao posjetiti dok je živio i radio u Pecuhu) postavljajući ugaone stupove na svoj zvonik zapravo nastojao referirati na jedan arhitektonski element koji je susreo u domacoj sredini.

24 WAGNER-RIEGER, 1970: 116

potpuno je otvorena elegantnim arkadama. Snažna igra zakrivljenih površina, započeta na trećem katu, nastavlja se u raskošnoj neobaroknoj kapi. Kirstein se u rješenju vrha zvonika vjerojatno također oslanja na bečke uzore – na neobarokne kape koje je Camilo Sitte postavio na pijarističku crkvu obnavljajući je osamdesetih godina 19. stoljeća.²⁴

Poput prizemlja zvonika i donji dijelovi pročelja bočnih brodova trebali su biti potpuno jednostavno riješeni – plitkim pilastrima i okulusima. Arhitektonska je dekoracija koncentrirana na vanjski zid glavnog broda i pročelja transepta. Na pročeljima transepta, oblikovanim u obliku trijumfalnih lukova, Kirstein je u osnovi ponavljao, u malo skromnijoj i nešto manje voluminoznijoj varijanti, rješenje glavnoga pročelja. Oba su kraja transepta sadržavala ulaz u crkvu do kojeg je vodilo stubište.

Glavni je brod raščlanjen plitkim pilastrima, između kojih je „poluslijepa” trifora – s dva slijepa i jednim otvorenim prozorom, te bogato raščlanjenim „mrežistem” s reljefnim medaljonima. Zid glavnog broda poduprt je kontraforama, na krajevima kojih je Kirstein namjeravao postaviti skulpture. Ovo je rješenje bez ikakve sumnje derivirano iz Ferstelove spomenute pregradnje bečke Schottenkirche na trgu Freyung, kojemu Kirstein duguje i predviđena rješenja za oltare u unutrašnjosti građevine. Trikonhalno svetište Kirstein raščlanjuje tako da suprotstavlja bogatu igru volumena konhi s jednostavno riješenim prizemljem i bogato obrađenim prvim katom s

SL. 5. AUGUST KIRSTEIN, PROJEKT ZA BOČNO PROČELJE OSJEČKE ŽUPNE CRKVE, 1892.-1893.

FIG. 5 AUGUST KIRSTEIN, DESIGN OF THE SIDE ELEVATION OF OSIEK CHURCH, 1892-1893

SL. 6 I 7. ALEXANDER VON WIELEMANS, PROJEKT ZA GLAVNO PROČELJE CRKVE SVETOG FRANJE SERAPHICUSA, BEČ, ČETVRT BREITENFELD, PROJEKT IZ 1886., REALIZACIJA 1893.-1898.

FIG. 6 AND 7 ALEXANDER VON WIELEMANS, DESIGN OF THE FRONT ELEVATION OF ST FRANCIS SERAPHICUS CHURCH, VIENNA, BREITENFELD QUARTER, DESIGN FROM 1886, REALIZATION 1893-1898

nizom slijepih arkada na glavnoj apsidi. Plastičnost svetišne zone dodatno je ojačana postavljanjem baldahina na krov na mjestu spoja glavnog broda crkve i apsidi.

Po Kirsteinovim je projektima osječka župna crkva zamišljena kao trobrodna dvotoranjska bazilika s trikonhalnim svetištem. Prostorno rješenje unutrašnjosti, poput rješenja glavnoga pročelja, usko se naslanja na Albertijevu crkvu S. Andrea u Mantovi. Kirstein projektira u osnovi *wandpfeiler* crkvu u kojoj teški svod glavnog broda počiva na snažnim pilonima postavljenim na granici glavnog i pobočnih brodova. Iako su prostori sa strane glavnoga broda povezani, Kirstein nije predviđao da imaju funkciju pobočnih brodova, već kapela. Teško je reći da li arhitekt preuzima prostorno ustrojstvo neposredno iz Mantove ili posredno preko Wielemansova projekta za breitenfeldsku crkvu u Beču. Ovo se rješenje sretno poklopilo s odredbom natječaja za osječke projekte, u kojem se izričito zahtijevalo da pobočni brodovi budu uski, odnosno da glavni brod dominira crkvom. Glavni brod osječke crkve trebao je biti pokriven masivnim bačvastim svodom s pojasnicama i prekriven u cjelini (pre)bogatom plitkom *sgraffito* dekoracijom, uglavnom fitomorfna karaktera, koja je trebala raščlanjivati i dio zida. Ovakva bi dekoracija bogatstvom uvelike nadmašivala unutrašnjost glavnoga predloška – breitenfeldske crkve, i mnogo bi se više naslanjala na Albertijevu crkvu u Mantovi. Zanimljivo je kako je Kirstein predvidio postavljanje fresaka u lunete zida ispod svoda glavnog broda i

u apsidi. Apsidu je riješio vrlo bogato, s lažnim deambulatorijem.

Uzdužni presjek i tlocrt pokazuju da je Kirstein predvidio postavljanje niza oltara u osjećkoj crkvi – šest u pobočnim brodovima, odnosno kapelama, te velik glavni oltar ciborijskog tipa u svetištu, u kojem bez ikakve sumnje prepoznajemo nasljedovanje učitelja Friedricha Schmidta. Obje bočne konhe crkve sa strana svetišta trebale su biti dvoetažne. Prostorije u konhama u prizemlju služile bi kao sakristije, a na katu kao oratoriji.

RECEPCIJA PROJEKTA U BEČU I OSIJEKU

RECEPTION OF THE PROJECT IN VIENNA AND OSIJEK

Natječaj za osječku župnu crkvu i njegovi rezultati naišli su na prilično širok odjek u stručnim, arhitektonskim, ali i dnevnim tiskovinama; razumljivo – ponajviše u Beču i Osijeku, što dodatno pojačava značenje natječaja, budući da se strana literatura u to doba relativno rijetko osvrta na zbivanja u hrvatskoj arhitekturi, osobito sakralnoj.²⁵ Interes je deriviran ponajprije iz činjenice što su na natječaju sudjelovali brojni strani arhitekti. Nimalo nevažan element bio je i bečki ziri jer je, upravo zahvaljujući jednom od njegovih članova (arhitektu Victoru Luntzu), u tada najugledni-

²⁵ Izuzetak čini dakovačka katedrala, jedina naša sakralna građevina o kojoj se izrazito često pisalo i u arhitektonskom tisku i u popularnim, ilustriranim listovima, te dnevnim novinama po cijeloj Europi.

jem austrijskom arhitektonskom časopisu *Zeitschrift des Oesterr. Ingenieur- und Architekten-Vereines* objavljen izvještaj o rezultatima natječaja.²⁶ I oba osječka dnevna lista *Die Drau* i *Slavonische Presse* opširno su izvještavala o ovim događajima.

Svi izvještaji o rezultatima natječaja osvrnuli su se i na Kirsteinov projekt. Primjedbe Victora Luntza vezane za Kirsteinov drugonagrađeni projekt izrazito su povoljne, što je i razumljivo jer su bili dugogodišnji prijatelji. Kada Luntz u izvještaju napominje da je projekt pogodan za izvedbu, to on nesumnjivo čini s namjerom, nadajući se da će Osječke zbog skupoće možda odustati od Langenbergova neogotičkoga projekta i prihvatiti Kirsteinov. Male je kritike ipak iznio, ističući kako bi trebalo prepraviti vrhove tornjeva i kupolu na projektu, te ih učiniti sličnijima donjem dijelu strukture projektirane crkve. Očito drži kako bi Kirstein trebao obuzdati prerazvedeno rješenje vrhova tornjeva. Kupolu bi pak po Luntzu trebalo prepraviti tako da više dođe do izražaja.²⁷

Luntzov je tekst gotovo u cijelosti, samo s manjim izmjenama, publiciran u osječkom listu *Slavonische Presse*,²⁸ dok je drugi osječki

26 LUNTZ, 1893: 489-490: „...Zweiter Preis: 'Zeichen Christi in Kreis' (Renaissance). Weist einen sehr klaren, weiträumigen Grundriss auf, welcher auch im Aufbau bis zur Höhe des Dachfirstes sowohl in künstlerischen als constructiver Beziehung in gelungener Weise durchgeführt und von edler Wirkung ist. Die Innenarchitektur ist vorzüglich. Diese für die Ausführung recht geeignete Arbeit könnte durch eine ergiebige Erleuchtung des Innenraumes, welche im Hochschiffe ganz leicht durchführbar wäre, nur gewinnen. Die Kuppel und die Thurmhelme wären in ihrer äußeren Erscheinung dem Unterbau entsprechend zu modifizieren, wobei es nicht unbedingt erforderlich wäre, die Kuppelgestalt etwa auch im Aeußeren zum Ausdruck zu bringen. (Taf. XXIII, Fig. 6.-10.)“... („Druga nagrada: 'Znak Krista u Krizu' (renesansa). [Projekt] pokazuje vrlo jasan prostrani tlocrt, koji je također i u samoj strukturi građevine do visine sljemena krova i u umjetničkom i u konstruktivnom odnosu na zgodan način proveden, a djeluje i plemenito. Unutrašnja arhitektonska rasclamba je izvrsna. Ovaj, za izvedbu vrlo pogodan, projekt mogao bi samo dobiti kroz obilno osvjetljenje unutrašnjeg prostora, koje bi se u glavnom brodu moglo vrlo lako provesti. Bilo bi poželjno kupolu i kape tornjeva u njihovu vanjskom izgledu modificirati po uzoru na donji dio strukture, pri čemu ne bi bilo nužno rješenju kupole, također i u vanjskom izgledu, dati malo na vaznosti.“)

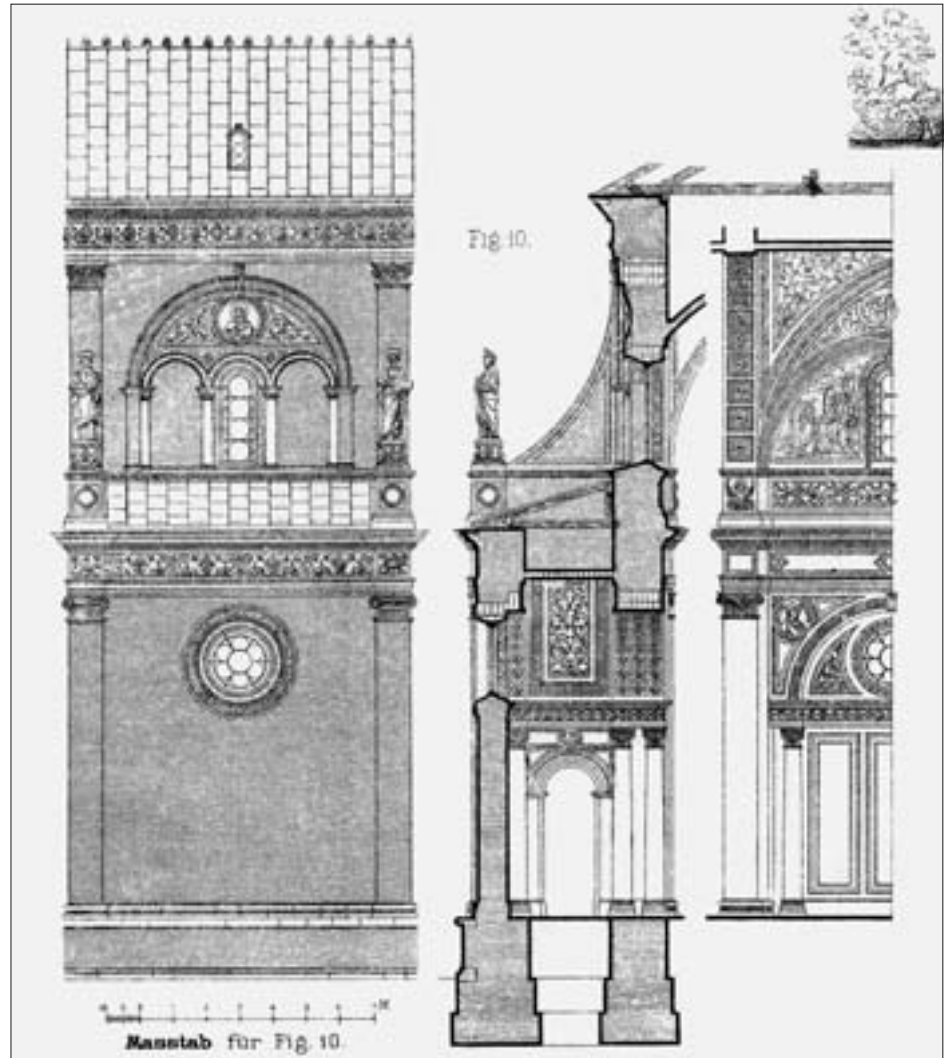
27 LUNTZ, 1893: 489-490

28 *** 1893.d: 2-3

29 Moguće je da se radi o samom Luntzu ili nekomu drugom članu žirija. Tekst koji je objavljen u *Dravi* skraćeno je službeni izvještaj žirija.

30 *** 1893.c: 2-3 „...II. Preis: Griechisches Zeichen Christi im Kreis, bis in die Dachfirsthöhe vorzüglich gedacht im Geiste der norditalienischen Renaissance, die Thurmhelme und das Kuppeldach müßten für die Ausführung einige Aenderungen erfahren.“... (Druga nagrada: Grčki znak Krista u Krizu, sve do visine sljemena krova zamišljen je izvrsno u duhu sjevernotalijanske renesanse; kape tornjeva i krov kupole trebale bi doživjeti pojedine promjene pri izvedbi.)

31 *** 1893.c: 2-3

dnevnik *Die Drau* objavio nešto drukčiji tekst, vrlo opširan i začudjujuće stručan, no sadržajno dosta na tragu Luntzovu.²⁹ Govoreći o Kirsteinovu projektu, autor članka u *Die Drau* nije ga vrijednosno kategorizirao, no i on je napomenuo kako bi svakako moralo doći do izmjena rješenja za tornjeve i kupolu, ukoliko bi se crkva izvodila prema njemu.³⁰

Paralelno s publiciranjem tekstova u dnevnik tiskovinama, osječko je građanstvo dobilo priliku upoznati se s natječajnim projektima za osječku župnu crkvu i na izložbi. Član žirija Josef A. Knobloch donio je projekte sa sobom u Osijek i izložio ih u dvorani Casina u zgradi kazališta.³¹ Čini se da je pritom Kirsteinov natječajni projekt naišao na odobravanje Osječana. Naime, Milko Cepelić u svojoj monografiji o Strossmayeru spominje kako je osječko građanstvo bilo sklonije jednom projektu u *romansko-renesansnom stilu* jer je držalo da ce takva gradnja iziskivati znatno manje tros-

SL. 8. AUGUST KIRSTEIN, DETALJI RAŠCLAMBE BOČNOG PROCELJA I UNUTRAŠNOSTI OSJEČKE ŽUPNE CRKVE PREMA NATJEČAJNOM PROJEKTU IZ 1892.-1893.

FIG. 8 AUGUST KIRSTEIN, DETAILS OF THE DIVISION OF THE SIDE ELEVATION AND THE INTERIOR OF OSIJEK CHURCH ACCORDING TO THE COMPETITION ENTRY FROM 1892-1893

kove od Langenbergove gotičke *Rohbau* crkve. Pritom napominje da je to bio projekt nekoga „pečuškog” arhitekta. Iako se, naravno, ne može isključiti mogućnost da je doista neki arhitekt iz Pečuha sudjelovao na ovom natječaju, ipak je vrlo vjerojatno da Cepelić govori upravo o Kirsteinu, koji je epitet pečuškog arhitekta dobio od Osječanina pogreškom jer je, kako je već spomenuto, završio restauraciju stolne crkve u tome gradu.³²

Osim u Osijeku, koliko je zasad poznato, Kirsteinov ce projekt za osjecku župnu crkvu biti izložen još jedanput, godinu dana nakon njegova nastanka, na Trećoj međunarodnoj umjetničkoj izložbi u Beču 1894., zajedno s projektom Otta Wagnera za istu ovu građevinu.³³ I na toj je izložbi Kirsteinov rad polucio relativno pozitivne kritike, barem u bečkom tisku. Autor članka u već spomenutom najuglednijem časopisu austrijskih inženjera i arhitekata, *Zeitschrift des Oesterr. Ingenieur- und Architekten-Vereines*, istaknuo je velik trud autora, no istodobno se, jednako kao što je prije učinio i Luntz, kritički osvrnuo na neobičnost i pretjeranost rješenja tornjeva.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Drugonagrađeni projekt Augusta Kirsteina na natječaju za osjecku župnu crkvu iz 1892.-1893. godine zanimljiv je primjer pristupa renesansi u srednjoeuropskom kasnom historizmu. Istodobno, pokazatelj je i afiniteta članova žirija koji je sazvan za ocjenjivanje projekata, a koji su činili neki od najvećih stručnjaka na polju arhitekture u Hrvatskoj (Kršnjavi), pa i u cijeloj Monarhiji (Luntz, Hermann, Wächtler).

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

- CEPELIĆ, M., PAVIĆ, M. (1900.-1904.), *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-dakovacki i srijemski, God. 1850-1900*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb
- DAMJANOVIĆ, D. (2004.), *Projekti za osjecku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg*, „Radovi instituta za povijest umjetnosti”, 28: 296-307, Zagreb
- DAMJANOVIĆ, D. (2005.), *Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve Svetih Petra i Pavla*, „Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti”, 21: 11-37, Zagreb-Osijek
- DAMJANOVIĆ, D. (2006.), *Radovi hrvatskih arhitekata u časopisu Wiener Bauhütte*, „Radovi instituta za povijest umjetnosti”, 30: 229 – 240, Zagreb
- HEYDENREICH, L. H. (1996.), *Architecture in Italy 1400 – 1500*, Yale University Press, Pelican History of Art; New Haven i London
- KRAUSE, W. (2001.), *Neorenaissance in Österreich-Ungarn; Neorenaissance – Ansprüche an einen Stil; Zweites Historismus-Symposium, Bad Muskau*, „Muskauer Schriften”, 4: 188 – 202, Dresden
- LUNTZ, V. (1893.), *Concurrenz für eine katholische Pfarrkirche in Essegg (Oberstadt), Slavonien*, „Zeitschrift des Oesterr. Ingenieur- und Architekten-Vereines”, 36: 489 – 490, Beč
- M. K. (1894.), *Die Architektur auf der III. Internationale Kunstausstellung in Wien*, „Zeitschrift des Oesterr. Ingenieur- und Architekten-Vereines”, 15: 218 – 219, Beč
- M. Z. (1915.), *K. k. Baurat Architekt August Kirstein, unser neuer Ehrenvorstand*, „Monatschrift Wiener Bauhütte”, 4: 86-87, Beč
- PANY, A. (1894.), *Arhitektura na III. internacionalnoj umjetničkoj izložbi u Beču 1894.; iz Tjednika društva austr. inženira i arhitekta priredio A. Pany*, „Viesti društva inženira i arhitekta u Zagrebu”, 3: 35-37, Zagreb
- SISA, J. (2002.), *Neo-Gothic Architecture and Restoration of Historic Buildings in Central Europe; Friedrich Schmidt and his School*, „Journal of the Society of Architectural Historians”, 61 (2): 170-187, Chicago
- SITTE, C. (1883.), *Die neuere kirchliche Architektur in Oesterreich – Ungarn*, „Österreichische – ungarische Revue”, 3: 65 – 87, Beč
- VOGLHUBER, E. (2005.), *Wien-Breitenfeld; St. Franziskus Seraphicus*, Pfarre Breitenfeld, Beč
- WAGNER-RIEGER R. (1970.), *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Oesterreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Z., JARM, A. (1995.), *Župna crkva Svetih Petra i Pavla u Osijeku*, Osijek
- *** (1891.), *Der Fünfkirchner Dom*, „Die Frau”, 74: 1-2, Osijek
- *** (1892.a), *Submissions-Anzeiger, Nr. 23.*, „Der Bautechniker”, 52: 986, Wien
- *** (1892.b), *Inbetroff des Preisausschreibens für Entwürfe zu einer neuen katholischen Pfarrkirche in Essegg*, „Deutsche Bauzeitung”, 105: 641 – 642, Berlin
- *** (1893.a), *Preis-Ausschreibung*, „Zeitschrift des Oesterr. Ingenieur- und Architekten-Vereines”, 1: 11, Beč
- *** (1893.b), *Zum Baue der Oberstaedter Pfarrkirche*, „Slavonische Presse”, 51: 3, Osijek
- *** (1893.c), *Die Exposition der Kirchenbaupläne*, „Die Frau”, 57: 2-3, Osijek
- *** (1893.d), *Die Pläne für die Oberstädter Pfarrkirche*, „Slavonische Presse”, 57: 2-3, Osijek
- *** (1965.), *Kirstein, August*, „Österreichisches biographisches Lexikon 1815 – 1950.”, III: 346 – 347, Graz-Köln
- *** (1991.), *Friedrich von Schmidt (1825 – 1891): Ein gotischer Rationalist*, Historisches Museum der Stadt Wien, Beč

IZVORI SOURCES

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. LUNTZ, 1893; Taf. XXIII, Fig. 9.
- SL. 2. LUNTZ, 1893; Taf. XXIII, Fig. 8.
- SL. 3. M. Z., 1915., 4: 86
- SL. 4. LUNTZ, 1893; Taf. XXIII, Fig. 7.
- SL. 5. LUNTZ, 1893; Taf. XXIII, Fig. 6.
- SL. 6. VOGLHUBER, 2005: 7
- SL. 7. VOGLHUBER, 2005: 6
- SL. 8. LUNTZ, 1893; Taf. XXIII, Fig. 10.

³² „Uza to počese se raznositi i glasovi da neki te neki zele, da se gradi crkva po nacrtu pečujskog arhitekta, a u smješanom slogu romansko-renaissance, jer da ce crkva po nacrtu toga arhitekta biti jeftinija, a i gradu Osijeku, koji gotičkih spomenika tako i neima, više dolikovati.” CEPELIĆ-PAVIĆ, 1900-1904: 394

³³ K. M., 1894: 218-219; PANY, 1894: 35-37

SAŽETAK

SUMMARY

COMPETITION ENTRY BY VIENNA-BASED ARCHITECT AUGUST KIRSTEIN FOR ST PETER AND PAUL CHURCH IN OSIJEK

Although the construction and furnishing of St Peter and Paul Church in Osijek, Slavonia is among the most remarkable events in the history of Croatian Historicist architecture, the church itself has never been properly researched. The competition launched in 1892 was one of the last competitions of that kind in the period of the Late Historicism within Austro-Hungarian Empire. It is of great interest even in the wider Central European context since it shows all major stylistic tendencies of the period. The fact that thirty-one competition entries were submitted from all parts of Central Europe (Germany, Austria, Bohemia, Hungary), judging by the codes used by the participants, is hardly surprising as the competition was announced in all major architectural journals in that part of the continent. The second award-winning entry submitted by the Vienna-based architect August Kirstein – the subject of this paper – has been entirely unknown in Croatian art history.

The construction board, which was in charge of the entire construction project, was made up of Osijek citizens. They selected the Croatian members of the jury who were experts in the field: Isidor Krsnjavi, then head of the Department of Religious Studies and A. Knobloch, the civil engineer from Osijek. Other members of the jury were some of the re-

nown architects from Vienna: Ludwig Wächtler, the employee in the civil engineering office, Julius Hermann, the restoration project manager of St Stephen's cathedral at the time and Victor Luntz, head of the special architectural school at the Vienna Academy. All three Viennese members of the jury were Friedrich Schmidt's disciples and key members of his architectural association called Wiener Bauhütte. August Kirstein was also one of its members carrying out there some crucial functions. Both Luntz and Kirstein were among Schmidt's most loyal collaborators. They had already been working for several decades in his practice on design and restoration commissions. It comes as no surprise therefore that the second prize in the Osijek competition was awarded to Kirstein's Renaissance church project although Strossmayer's explicit wish was a church in Gothic or possibly Romanesque style but definitely not a Renaissance one. Although Kirstein's project was against Strossmayer's wishes as far as the style was concerned, it was nevertheless made in accordance with the competition rules which offered a possibility to build the church in Renaissance style.

Design features characterize the project as a typical example of a Late Historicist Neo-Renaissance church that can be found in Vienna but also in the

wider Central European region. Kirstein drew his inspiration primarily from Alexander Wielemans' project for the Vienna Breitenfeld church but also from the 15th century architecture.

According to Kirstein's project the Osijek church was a three-nave domed basilica featuring two steeples and a transept. The narrow aisles were intended as side chapels. As it was common practice in Late Historicism, Kirstein aimed primarily for a picturesque and a decorative quality and was not concerned with stylistic purity as much as the High Historicist architects were. It is hardly surprising therefore that the Baroque spires are found on the Renaissance body of the rest of the church. His search for a decorative quality made him choose the Early Renaissance 15th century architecture as a source of his inspiration and not the High Renaissance churches of the late 15th and the early 16th centuries. He combined elements from various Italian regions, numerous churches and designers.

The project evoked a strong response both in Osijek daily newspapers (Die Drau, Slavonische Presse) and in the Viennese architectural journals (Zeitschrift des Oesterr. Ingenieur- und Architekten-Vereines). It was exhibited on the Third International Art Exhibition in Vienna in 1894.

DRAGAN DAMJANOVIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Mr.sc. **DRAGAN DAMJANOVIĆ** rođen je 1978. godine u Osijeku. Završio je studij povijesti i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Magistrirao je 2005. s temom „Arhitekt Fran Funtak“. Znanstveni je novak na Odsjeku za povijest umjetnosti istoga fakulteta na projektu kod prof. dr.sc. Zvonka Makovića. Glavni mu je interes vezan za povijest hrvatske arhitekture 19. i 20. stoljeća.

DRAGAN DAMJANOVIĆ, M.Sc. He graduated in history and art history from the Faculty of Philosophy in Zagreb. He got his Master of Science degree in 2005 with his thesis on „Architect Fran Funtak“. He is currently a junior researcher at the Department of Art History of the same Faculty in the project run by Zvonko Maković, Ph.D., Professor. His main interest focuses on the 19th and early 20th c. architecture.